

(əvvəli ötən sayımızda)

Bibliya xronologiyasına əsasən insan övladının cənətdən qovulması hadisəsi e.q. 5000-ci ildə baş vermişdir. Bu tarixi xronologiyaya əsasən neolit dövrünə uyğun gəlir. Həmin dövrdə insanlar köçəri və ovçuluq vərdişlərindən imtina etmiş və ilk yüksək mədəniyyətlər meydana çıxmışdır.

Cənnətin yerləşdiyi ərazidə aşkar olunmuş Qəbəklilə Təpə dünyanın ən qədim ibadətqah məbədidir. Orda daş üzərində Cənnətin simvolu olan ağaca sarılmış ilan təsviri aşkar edilmişdir. (Der Spiegel. 3 juni 2006)

Azərbaycan adının mənəsi və Azərbaycanda mövcud olmuş qədim dövlətləri

Azərbaycan adının izahına keçmədən öncə qeyd edək ki, Azərbaycanın Arazdan şimalda yerləşən ərazisi qədim dövrlərdən etibarən iki müxtəlif adla, Albaniya və Aran adlanmışdır. Bu adların heçbiri etnonim xarakteri daşımayıb coğrafi terminlərdir. Albaniya ölkə adı kimi Kür çayından yuxarı dağlıq əraziləri, Aran isə Kür və Araz çayları arasında ki düzənlik ərazini əhatə edirdi. Güney Azərbaycanı əhatə edən dağlıq ərazidə qədim mənbələrdə “dağlıq ölkə” anlamı daşıyan Arteya adlanmışdır. Landsberqer, Unqnad və digərləri mixi yazı mətnlərinə əsasən Zaqros dağlarının yaylalarında mövcud olan Alban və ya Aqvan ölkəsinin mövcudluğu haqqında bəhs edirlər. Assur və Urartu kralları öz kitabələrində Alban və ya Aqvan ölkəsinə etdikləri hərbi yürüşləri təsvir edirlər.

Sovet dövrü tarixşünaslığında Azərbaycanı türk dünyasından qoparmaq məqsədi güdən və onun xalqını türkləşmiş iranidilli tayfalarından ibarət bir etnos kimi qələmə verən görüş hakim idi. Bu tezisə görə Azərbaycan əhalisi mənşə etibarı ilə irandilli tayfalardan ibarət bir ölkədir və Azərbaycan adı da Əhəmənilərin Kiçik Midiyada satrapı olan Atropatın adından yaranmışdır. Beləliklə, gerçək tarixlə heç bir əlaqəsi olmayan bu tezisə görə Azərbaycan xalqı etnik mənşə baxımından tarixin gec dövrlərində guya türkləşməyə məruz qalmış irandilli tayfalardan ibarət olmuşlar, hətta Azərbaycan adının özü belə etimoloji baxımdan fars dilində olduğu iddia edilməkdədir. Akademik Ziya Bünyadov “Azərbaycan tarixi” dərsliyinə yazdığı ön sözdə bu məsələyə münasibət bildirərək yazır: “Xalqımızın etnik tarixini

patın adından yarandığı haqqında Arianın uydurma tezişi görkəmli tarixçilər Z.Bünyadov və Y.Yusifovun rəhbərliyi ilə nəşr olunmuş “Azərbaycan tarixi” kitabında da, ciddi tənqiddə məruz qalaraq əsassız bir iddia kimi rədd edilir.

Midiyada Atropat adlı bir hökmdarın olması və Aturapatakan adlı bir ölkə adı yunan müəlliflərinin bir uydurması və ya ölkənin gerçək adının yunan dilində təhrif olunmuş şəklidir.

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

subyektiv baxımından izah edən və müəyyən siyasi məqsədlər güdən tendensiyalar uzun müddət öz mövqeyini saxlamış və təəssüf ki, indi də saxlamaqdadır. Guya azərbaycanlılar türk dillərinin birində danışan xalq kimi bu torpaqlara yaxın keç-

mişdə gəlmişlər... Lakin Azərbaycan xalqının yaranması və formalaşmasında bilavasitə iştirak edən türk etnoslarının qədimdən burada yaşamaları və qonşu ərazilərdə türk etnoslarının məskun olması fikrini tarixi qaynaqların təhlili də təsdiq edir. (Azərbaycan tarixi, 1994, Səh. 3)

Azərbaycan tarixşünaslığında Atropatena tezişinin ən böyük müdafiəçisi və Azərbaycan xalqının türk kimliyinin ən barışmaz əleyhdarlarından biri İqrar Əliyev idi.

Azərbaycan adının Atropat şəxs adından yaranması fikrini hələ sovet dövründə bir çox bilim adamları o cümlədən Rafiq Qurban, Q.Qeybullayev, M.Seyidov, A.Fərzəli və başqaları təkrar etmişlər. Azərbaycan tarixində də yazıldığı kimi Azərbaycanın Atropata tabe olması barəsində məlumat Strabondan başqa heç bir qaynaqda rast gəlinmir. Azərbaycan adının Atro-

“anarian”, yəni ari olmayanlar adlandırılan Atropatenanın qədim Turanlı tayfaları sonradan Midiyanı zəbt etmiş iranlılar tərəfindən Xəzər dənizinin sərhədlərində yerləşən dağlara (Qafqaz dağları) tərəf sıxışdırılmışlar. (Lenormant F. 1895, Səh. 309)

Avropanın bir çox görkəmli tarixçi və linqvistləri Azərbaycan adının Atropaten adından yaranmasına şübhə ilə yanaşırdılar.

Almaniyanın məşhur iranşünas alimi Mayrhofer yazırdı ki, Persopolis mətnlərində “Atrpata” və “Atəropata” adları keçir, yalnız bu ölkə adı deyil, atəşgəhlərdə xidmət göstərən kahinlərə məxsus terminlərdir. (Mayrhofer

Alman iranşünas alim adanı Hübşman Azərbaycan adının qədim suriya dilində Adarbaiqan şəklində yazıldığını və Atropatena ölkə adının bu adın sonrakı dövrdə fonetik dəyişikliyə uğramış şəkl olduğunu yazır. (Hübşman H. Persische studien. 1895, Səh. 143)

Məşhur Fransalı iranşünas alimi E.Benveniste iranlıların istifadə etdikləri bir çox şəxs adlarının və titulların Elam dilindən alındığını yazır. O iranlıların Atarapat-Aturpat adının Elam dilindəki “Hatarpatta” adından yaranmış olduğunu qeyd edir. İranlılarda Atar adı elam dilindəki “Haturadda” sözündən yaranmışdır. Sözün əvvəlindəki “h” elam dilinə xas şəkilçidir. (Benveniste E. 1966, Səh. 83)

Elam dilində hər iki sözün “h” şəkilçisinin nəzərə alınmadan açılışı Atur-Ata və ya Atarata deməkdir. Əslinə baxıldıqda iran dillərinə aid edilən və od anlamı daşıyan Atar sözü sumerlərin od və günəş tanrısı

Pəhləvi dövründə Ərdəşir Babakan tərəfindən başlanmış Zərdüştilik dini intibahından bəhs olunan zaman Adarbad Marespandan da adını çəkirlər. Onun əsl rühani ünvanı Atarpat Marespandan (290-371-ci illər) idi. Aturpat satrap deyil, Sasanilər dövründə İranda atəşpərəstlərin Möbədan möbədi, yəni baş kahini olmuşdur. Adurbad və ya bəzi müəlliflər tərəfindən Azərbaycan adlanan Marespandan Ərdəşirdən sonra Sasani II Şapurun dövründə onun baş naziri olmuş və dini islahatları həyata keçirilməsinə, daha doğrusu Avesta mətnlərinin təhrif edilərək onun Sasaniyə mənafəinə uyğun şəkildə gətirilməsi işinə rəhbərlik etmişdir. (The Journal of the K. R. Cama Oriental, Səh. 40)

Bir çox müəlliflər yunan mənbələrinə əsasən Azərbaycanın qədim dövrdəki adını Atropaten şəklində ifadə edirdilər. Lenormana görə Klassik dövrdə

M. 1973, Səh. 321)

Almaniyanın məşhur iranşünas alimi Alfred Qutşmid Azərbaycan adının mənəsinin fars dili ilə əlaqələndirilməsinə etiraz edərək yazır ki, Azərbaycan adının odlar ölkəsi adlanması yanlış bir etimologiyaya əsaslanır. Azərbaycan türklərin qərbə doğru yürüşlərində başlıca qapı rolunu oynayırdı və türklər ilk öncə burda məskunlaşmışdılar. (Gutschmid A. 1888, Səh. 21)

Almaniyanın görkəmli assuroloqu və iranşünası Köniq yazır ki, Atropatenanın yunan dövründən Atropat adlı bir hakim tərəfindən idarə olunduğu yazılmışdır. Lakin mən mixi yazı mətnlərində bu ada uyğun bir ölkə adına rast gəlmədim. Bu ad bugünkü Azərbaycan adı ilə eyniləşdirilir. Mən mixi yazılı mətnlərdə Antarpatti və Andirpattiani adlı iki yer adına rast gəldim, lakin onlar ölkə adları deyil, kiçik qala adları idilər. (Köniq F. 1934, Səh. 7)

Utun həmin dildə təhrif edilmiş variantıdır.

Yuxarıdakı sitatlardan da göründüyü kimi mixi mətnlər haqqında dərin məlumatı olan qədim tarixin görkəmli uzmanları Azərbaycan adının Atropat və Atropatadan adları ilə əlaqələndirilməsinə və həmçinin onun mənəsinin “bd-lar yurdu” şəklində izah edilməsinə qarşı çıxaraq bu şərhləri qəbul etmirlər. Yunan müəlliflərindən fərqli olaraq qədim dövrlərdən etibarən Azərbaycanla sıx əlaqələrə malik olmuş qədim suriyani və ərəb mənbələrində Azərbaycan adı Adarbaiqan şəklində ifadə olunur.

Heç şübhəsiz yunan müəllifləri onlar üçün dəqiq ifadəsi çətin olan yabançı dildəki Aturbayqan/Adarbayqan adını İran dilindəki atəşpərəstlik kahinlərinin adı olan Aturpatın adı ilə eyniləşdirərək təhrifə uğratmışlar və tarixi ədəbiyyata da bu şəkildə daxil etmişlər...

(ardı gələn sayımızda)